

УНІВЕРСИТЕТСЬКА АВТОНОМІЯ В УКРАЇНІ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЧИ НАЦІОНАЛЬНІ ІНТЕРЕСИ?

У статті розглядаються питання університетської автономії, зокрема як ефективно застосувати і вдало адаптувати міжнародний досвід у царині університетської автономії в українських університетах з урахуванням національної ідентичності, надбань і сучасного контексту розвитку.

Ключові слова: державність, прагнення до національної ідентичності, ментальність, межева культура, модель, університетська автономія.

В статье рассматриваются вопросы университетской автономии, в частности, проблема эффективного применения и адаптации международного опыта в области университетской автономии в украинских университетах с учетом национальной идентичности, традиций и современного контекста развития.

Ключевые слова: высшее образование, государственность, стремление к национальной идентичности, ментальность, пограничная культура, модель, университетская автономия.

The article focuses on the issue of university autonomy, namely, how to effectively apply and appropriately adapt international experience in the field of university autonomy in Ukrainian universities with regard to our national identity, legacy and situation.

Key words: university autonomy model, statecraft factor, borderline culture, striving for national identity, mentality.

У процесі модернізації системи вищої освіти України та пошуку ефективних технологій і моделей її сучасної реорганізації вивчається досвід найбільш вдалих і ефективних освітніх змін провідних європейських і світових університетів з метою їх позиціонування на вітчизняному освітянському просторі [4; 1; 2; 3]. Чільне місце серед можливих і необхідних змін сьогодні посідає питання запровадження університетської автономії. При цьому також зазначається, що наша країна має надзвичайно потужні освітянські традиції, відтак при реформуванні галузі потрібно не просто калькувати західний досвід, але й враховувати національні особливості [6].

Ця, на перший погляд, аксіома, викликає науковий інтерес у як мінімум двох аспектах. По-перше, у площині відстеження тих національних особливостей, що впливали і можуть впливати на долю освітніх реформ в Україні. По-друге, ідентифікації тих варіантів світових моделей університетської автономії, які виявились найбільш ефективними за час їх функціонування і могли би бути інтегровані в український освітянський простір.

Гіпотеза. Наша гіпотеза полягає в тому, що система вищої освіти в Україні формувалась,

головним чином, внаслідок асиміляції найкращих у певний період, запозичених моделей освіти в процесі їх адаптації до національних потреб. Україна потребує модель університетської автономії, яка б поєднувала в собі ефективну апробовану модель і національні інтереси.

Метою даної статті є: 1) розглянути історію розвитку української вищої освіти крізь призму чинників, що найбільше впливали на її формування та становлення; 2) ідентифікувати найбільш ефективні моделі розвитку університетської автономії у світовому освітянському просторі; 3) запропонувати модель університетської автономії для України на підставі проведеного аналізу.

З багатьох чинників, що впливали на формування і розвиток системи вищої освіти в Україні, зосередимо свою увагу на декількох, які мали найбільше значення. До таких відносимо: 1) державність/державотворення; 2) «межева культура»; 3) національна ідентичність; 4) ментальність/менталітет.

1. **Державність/державотворення – «statecraft factor».** Українська нація протягом багатьох століть не мала власної держави і перебувала під впливом інших організованих державотворень [11, с. 361]. Цей чинник гальмував формування

навичок самостійно управляти державою і її освітою і не сприяв ефективному розвитку як незалежної держави, так і її освіти навіть за часів реальної незалежності, хоча у той же час не нівелював національні цінності і традиції. Такі традиції формувались і зміцнювались в процесі адаптації запозичених освітянських моделей в залежності від потреб тієї держави, у складі якої на той час перебувала українська нація. Це підтверджує ідею М. Грушевського [11, с. 361] про те, що політичний чинник у період бездержавності повинен, безумовно, грати менш важливу роль, ніж економічні, культурні і національні чинники.

2) Чинник **межової культури** – **«borderline culture»**. Формування української культури протягом багатьох століть відбувалося в специфічних умовах «перетину світів». Територія України і, відповідно, ментальний простір її культури, перебували на межі між Сходом і Заходом, не в змозі пристати до жодної з сторін, але при цьому «... Україна заперечувала вільний вибір, оскільки її спокушали обидві» [12, с. 8].

Те, що культура України перебувала між двома опозиційними (антиномічними) культурними сферами, які з'явилися в Європі в XI ст. – західною, римо-католицькою і східною, православно-візантійською, на століття визначило дві лінії її розвитку: північно-східні землі опинилися в сфері впливу російської православної культурної парадигми; західні і південно-західні землі (входячи до складу Польсько-Литовської держави) з неминучістю втягувалися у сферу функціонування західноєвропейської культури. Як наслідок, протягом тривалого часу концепт вищої освіти формувався під впливом інших культур і закордонних освітніх моделей, найкращих на той час. За 20 років незалежності було проголошено необхідність реформування освіти і проводились певні дії у цьому напрямку, включаючи участь у Болонському процесі. Однак запропоновані зміни лише імітують найкращі освітні моделі і не мають власної національної специфіки.

3) **Прагнення до національної ідентичності**. Незважаючи на те, що загальноукраїнська ідентичність ще недостатньо утверджена в Україні [7; 12, 8-9], ми вважаємо, що саме прагнення до національної ідентичності прискорило заснування перших закладів вищої освіти в Україні в XVI-XVII ст., стало поштовхом до відродження національної вищої освіти в XX ст. і сьогодні є чинником, що забарвлює вибір такої моделі трансформації сучасної вищої освіти, яка б поєднувала у собі найефективніші закордонні освітянські моделі з найкращими національними традиціями.

Основною ознакою національної ідентичності в галузі освіти є ті освітянські традиції, які є нашим національним освітянським спадком.

Зміцненню національної ідентичності сприяє встановлення зв'язку між минулим і сьогоденням, оскільки це дає відчуття спільних коренів і спільного майбутнього, допомагає пристосувати

нові форми суспільного життя до особливостей менталітету народу, звичок і традицій.

Виходячи з цього, вивчення історії освітніх реформ, прогнозування тенденцій і, відповідно, вибір ефективних шляхів модернізації необхідно проводити, спираючись, в тому числі, і на 4) **ментальні особливості українського народу**. Як пише Г. Б. Гершунський, «ментальні цінності мають підвищену стійкість та інерційність і протидіють насильственным деформаціям і форсованим революційно-реформістським перетворенням і допускають лише еволюційний шлях скільки-небудь суттєвих і, тим більше, необоротних змін» [8, с. 18].

Перша відмінна риса і ментальна цінність українського народу – це історично виплекана *любов і повага українців до освіти як до культурної та панхронічної цінності*. У суспільстві, незважаючи на періодичні негаразди нашої освітянської системи, завжди зберігалось розуміння важливості освіти, як сутності, ядра культури народу. Друга відмінність – історично успадковане *тяжіння до копіювання (імітування), запозичення найкращих закордонних моделей освіти з їх адаптацією до власних потреб; повага до іншого розумного; переосмислення і формування власних традицій*. Саме таке поєднання можна вважати проявом однієї з головних рис ментальності українців – **сенситивності**, яка, з одного боку, робить українців схильними до компромісів, здатними поступитися своїм (Т. Рильський), ототожнити себе з «іншими» (Б. Янів), а з другого – проявляється в прагненні пізнавати світ через власні відчуття, особистий досвід. Ще одна важлива ментальна риса українців – інтравертність. Вона тісно пов'язана з орієнтацією її членів на традиційні цінності, проявляється у плеканні власних традицій і ставленні до інокультурних цінностей як чогось даного, того, що має право на існування, хоча і не є обов'язковим для копіювання і наслідування.

З самого початку виникнення **Київської Русі** за освітянський ідеал була сприйнята найбільш прогресивна для усього середньовіччя (і на Заході, і на Сході Європи) **візантійська модель**. Тенденція до запозичення з асиміляцією через започаткування власних традицій продовжується і у наступні періоди. Посилення впливу світських кіл, проникнення гуманістичних і реформаційних ідей обумовили вагомі зміни в українській освіті – виникнення якісно нової школи – греко-слов'яно-латинської. Вона ґрунтувалась на національних традиціях, поєднуючи їх з передовими досягненнями західноєвропейської школи й науки. Першим навчальним закладом такого типу була школа в Острозі на Волині, яка піднесла систему освіти в Україні до рівня вищих протестантських і католицьких шкіл, де навчання здійснювалося за поширеною в Європі системою [5]. У 1631 р. П. Могила заснував Лаврську школу як вищий заклад європейського типу, в якому вивчалися «сім вільних мистецтв». Рівень освіти, який

отримували випускники Київській колегії, був достатньо високим, що давало їм можливість продовжувати навчання за кордоном і відкривало шлях до європейської науки. Києво-Могилянська академія протягом XVII-XVIII ст. визначала цілком *європейський за змістом і національний за формою освітнянський стандарт освіти*. В Україні на рубежі XVIII і XIX ст. мало місце *запозичення найбільш перспективної на ті часи німецької моделі освіти, особливо університетської*. Освітні реформи XIX і XX ст. були більше орієнтованими на потреби держави і менше копіювали закордонні моделі.

Таким чином, з самого початку поширення і розвитку освіти і протягом різних періодів становлення та розвитку власне вищої освіти в Україні спостерігалось поєднання передового закордонного досвіду через його запозичення (або

за формою, або ж за змістом) із започаткуванням власних традицій, які адаптували закордонні моделі і досвід до власної ситуації і вимог. Виходячи з цього, можна прогнозувати, що українська модель університетської автономії буде *інтегрованою (blended)*, такою, що поєднає найкращі моделі шляхом їх модифікації/адаптації до власних, національних потреб. Постає питання: з чим поєднувати? Яка модель автономії може бути адаптована в Україні і на що ще треба зважати, запроваджуючи цей процес у нашій країні?

У пошуках відповідей на запитання, розглянемо сутність процесу автономізації, ідентифікуємо найбільш ефективні сьгодні моделі автономії, відстежимо їх історичні профілі з метою встановлення основних тенденцій і закономірностей.

Визначимо такі аспекти в найбільш ефективних моделях університетської автономії:

Вид автономії	Обсяг	Рівень впровадження	Варіативність
адміністративна фінансова академічна	повна часткова обмежена модифікована	теоретична реальна формальна уже неіснуюча зародкова	традиційна модифікована змішана інтегрована сучасна

З усіх моделей університетської автономії зосередимо увагу на тих, які історично були найбільш значущими для цього процесу. Це *англійська, європейська (континентальна), західна (американська)*. Ми спробували ідентифікувати набір складових, що були спочатку притаманні кожній з моделей, відстежили їх еволюцію до теперішнього часу і отримали такі історичні профілі динаміки моделей університетської автономії.

У *континентальній* Європі університетська автономія пройшла шлях від традиційної (середньовіччя), повної (такої, що охоплювала адміністративну, фінансову, академічну), реальної до обмеженої, теоретичної, формальної у 19 сторіччі і до реліктової, вже неіснуючої в 20 сторіччі; від такої, що була започаткована церквою до підпорядкованої державі і контрольованої церквою, до повністю підпорядкованої і контрольованої державою. Це стало наслідком політичних трансформацій, а саме національного руху в 19 сторіччі, яке викликало зміни у відношеннях між університетом і суспільством і у функціях університетів у суспільстві [9].

Англійська модель є прикладом змішаної, коли традиційна, повна, реальна і дещо модифікована у фінансовому аспекті (система державних грантів) автономія, представлена в Оксфорді і Кембриджі, співіснує з сучасною формальною у регіональних і новостворених університетах.

Американська модель є історично інтегрованою, такою, що поєднує моделі класичної англійської автономії зі своєю власною, ідентичною, яку ми назвемо «3 D» моделлю. Вона стала життєздатною завдяки саме цим 3 D – *democracy, decentralization, diversity* і завдяки цим трьом складовим має свій

власний стиль, формат і неповторність, перевірену часом ефективність і дієздатність.

Процес демократизації, що відбувався в післявоєнній Європі, неминуче вплинув і на системи вищої освіти цих країн. Університетська автономія часто виступала тим чинником, що забезпечував ефективність реформування освіти. Вибір і поєднання складових, що обирались відповідно до національного контексту і ситуації, продукував розмаїття сучасних моделей університетської автономії, проте підтвердив ефективність лише повної автономії.

Як нами було встановлено вище, Україна потребує інтегровану модель власного зразка. Якого? На нашу думку, це має бути поєднання *автономії і централізації*. Оскільки Україна протягом багатьох років перебувала в лещатах абсолютної централізованої освітнянської політики, вона навряд чи зможе впоратися з раптовою, повністю децентралізованою, декларованою вищою освітою. Більш того, вона не готова до цього ані економічно, ані ментально, оскільки *diversity*, як можливість вибору, є дуже кошовною. Для ілюстрації наших тверджень візьмемо за приклад досвід Південної Кореї, яка у економічному відношенні перевершила інші європейські країни, проте поєднує в собі західну (американську модель) з елементами централізованої влади, що зберігається за Міністерством Освіти [10]. Які шанси має Україна у питанні запровадження університетської автономії? Розглядаючи досвід запровадження університетської автономії у світі на тлі ідей, що висловлюються, елементів, що започатковуються, зважаючи на нашу реальність і контекст, можемо ідентифікувати як бажану для України сучасну, теоретичну, часткову, адмі-

ністративну/фінансову автономію на етапі, що передує легітимному. Засоби масової інформації висвітлюють політично заангажовані два опозиційні варіанти необхідної для України автономії: адміністративну/фінансову або академічну. Логічно, що адміністративна автономія здається більш привабливою, оскільки навички такої автономії були сформовані і розвинені у багатьох ректорів найбільших вишів. Проте жоден з аспектів сам по собі не забезпечить ефективності бажаної інтегрованої моделі. Адміністративна модель навіть у поєднанні з суттєвою фінансовою, але без академічної, може бути вдалим бізнес проектом, але короточасним. Академічна автономія є більшим викликом, оскільки є більш

тривалою у часі і більш складною для впровадження. Ті, хто зневажають академічною складовою, або дуже гарно усвідомлюють складність такого процесу, або не мають повної уяви і усвідомлення наслідків такого процесу. Нам потрібне поєднання усіх аспектів, можливо у різних пропорціях, але без субституції чи усунення жодного з них.

Висновки.

Теперішній стан модернізації системи вищої освіти України із залученням ефективних закордонних моделей є традиційним і передбачає обов'язковий процес їхньої адаптації до національних потреб завдяки поєднанню світового досвіду і власних національних інтересів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бадан А. А. Зіставлення національних та глобальних культурних норм: Захід і Україна / А. А. Бадан // Теорія і практика управління соціальними системами. – Харків, 2003.
2. Дем'янчук О. Політичні та інституційні аспекти впровадження закордонних моделей освіти / О. Дем'янчук // Україна в сучасному світі. – К., 2003.
3. Денисова Т. Глобальне і локальне: параметри культури / Т. Денисова // Україна в сучасному світі. – К., 2003.
4. Кремінь В. Г. Філософія освіти XXI століття / В. Г. Кремінь // Педагогіка і психологія. – 2003. – № 1 (XXXVIII).
5. Лебедев І. К. Історичні аспекти виникнення і функціонування освітніх систем в Україні. Становлення системи вищої освіти в Україні. [Електронний ресурс] / І. К. Лебедев. – Режим доступу : <http://www.library.kpi.ua>.
6. Матеріали засідання Громадської гуманітарної ради під головуванням Президента України від 26.08.2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/17916.html>.
7. Огієнко В. Національна ідентичність в Україні в умовах глобалізаційних викликів: проблеми та шляхи збереження. – [Електронний ресурс] / В. Огієнко. – Режим доступу : <http://www.unp.net.ua>.
8. Гершунский Б. С. Філософія образования для XXI века / Б. С. Гершунский. – М. : Наука, 1998. – 608 с.
9. Clapp, M 1968, 'The modern university', Edited by Margaret Clapp, Archon books, USA
10. *Higher Education in Korea: Tradition and Adaptation*, 2000. Edited by John Weidman and Namgi Park, Falmer Press, USA.
11. Hrushevsky M. The Traditional Scheme of «Russian» History and the Problem of a Rational Organization of the History of the Eastern Slavs. – *The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S. II, № 2 – New York City, 1952* / M. Hrushevsky // *From Kievan Rus to Modern Ukraine: Formation of the Ukrainian Nation*. – Cambridge, Massachussets: Ukrainian Fund Harvard University, 1984. – P. 355–364.
12. Pritsak O., Reshetar J.S.Jr. Ukraine and the Dialects of the Nation-Building. – *Slavic Review XXII, № 2. – Seattle, Washington 1963*. // *From Kievan Rus to Modern Ukraine: Formation of the Ukrainian Nation*. – Cambridge, Massachussets: Ukrainian Fund Harvard University, 1984. – P. 5–36.

Рецензенти: Мещанинов О. П., д.пед.н., професор;
Лебідь С. Г., к.пед.н., доцент.

© Єршова О. П., 2012

Дата надходження статті до редколегії 06.04.2012 р.

ЄРШОВА Олена Павлівна – кандидат філологічних наук, доцент, зав. кафедри іноземних мов Факультету РІТ (м. Черкаси) Київського національного університету технологій та дизайну.

Коло наукових інтересів: сучасні реформи вищої освіти, проблеми вищої школи в контексті Болонського процесу.